

- Московского университета. Серия 14. Психология. – 2001. – №3. – С. 25-34.
10. Стародубец О.Д. Феномен и динамика личностной идентичности студентов вуза: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13 /О.Д. Стародубец. – Санкт-Петербург, 2007. –21 с.
  11. Хьелл Л. Теории личности (Основные положения, исследования и применение) /Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер Пресс, 1997. – 608 с.
  12. Чернов А.Б. Психологические факторы, обеспечивающие успешность совместной деятельности профессионального спортивного коллектива: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 /А.Б. Чернов. – Ставрополь, 2001. – 172 с.
  13. Якунин В.А. Педагогическая психология /В.А. Якунин. – СПб.: Изд-во “Полиус”, 1998. – 639 с.

In this article we considered a concept “factor”, problem of influence of factors and terms on forming and becoming educational-professional to activity. Defined the external and internal factors sailed on the formation of educational and professional activities, identified their primary and secondary. And also considered the factor model of becoming educational-professional to activity which simplifies work with a student.

Keywords: psychological factor, influence, becoming, stages of development, factor analysis, research, intellect, personality, psychical structures, conduct, *introversiya*, *ekstraversiya*, reason of activity.

Отримано: 12.02.2012 р.

УДК 316.35-316.61

Н.О.Рогожинська

До питання “соціального сирітства” української молоді

Криза сучасної сім’ї негативно позначилась на стані дитинства в державі, що призвело до зростання соціального сирітства та збільшення чисельності дитячих будинків та шкіл-інтернатів. Більшість випускників державних закладів виховання для сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, збільшують категорію знедолених верств суспільства. Як правило, ці люди, не маючи досвіду родинної соціалізації, не здатні передати сімейні цінності. Вони відтворюють потенційних сиріт, зводючи усі позитивні зусилля у подоланні сирітства нанівець.

Ключові слова: соціальне сирітство, діти вулиці, діти трудових мігрантів, соціальна адаптація, бездоглядні, бездомні, діти, позбавлені батьківського піклування

Кризис современной семьи негативно отразился на состоянии детства в государстве, что привело к росту социального сиротства и увеличению численности детских домов и школ-интернатов. Большинство выпускников государственных заведений воспитания для сирот и детей, лишенных родительской опеки, пополняют категорию обездоленных слоев общества. Как правило, эти люди, не имея опыта семейной социализации, не способны передать семейные ценности. Они воспроизводят потенциальных сирот, сводя все позитивные усилия по преодолению сиротства на нет.

Ключевые слова: социальное сиротство, деть улицы, деть трудовых мигрантов, социальная адаптация, безнадзорные, бездомные, деть лишенные родительской опеки.

Найбільш істотною ознакою останніх років стало значне збільшення розмірів соціального сирітства, поява його нових характеристик. Виявилось якісно нове явище – так зване “приховане” соціальне сирітство, яке розповсюджується під впливом погіршення умов життя значної частини сімей, падіння етичних устоїв сім’ї, наслідком чого стає зміна ставлення до дітей, аж до повного витіснення їх із сімей, безпритульність величезної кількості дітей і підлітків.

Зростання кількості розлучень є одним із чинників, що несприятливо впливають на долю дітей. Хоча на необхідності сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини свого часу постійно наголошували такі видатні педагогі-гуманісти, як Г. Майнер, К. Ушинський, П. Лесгафт, А. Макаренко, В. Сухомлинський. Але згідно з останніми соціологічними дослідженнями більше стає сімей, де дітей виховує один батько. Збільшується кількість дітей, народжених поза шлюбом. Матеріальні труднощі, звужене коло внутрішньо сімейного спілкування в неповній сім’ї негативно позначається на дітях [1]. Вони важче налагоджують контакти з однолітками, у них частіше, особливо у хлопчиків, зустрічаються невротичні симптоми. Більше 50% неповнолітніх вирости в неповній сім’ї, а більшість дітей, що мають психічні відхилення, росли без батька. Додатковим чинником ризику для розвитку дитини стає безробіття батьків. Продовжує збільшуватися кількість дітей, що осиротіли в ранньому віці. Також росте кількість виявлених дітей, що залишилися без піклування батьків.

Більшість з них передаються під опіку (опікунство) і на усиновлення, біля 30% – влаштовуються в будинки дитини, дитячі

будинки, школи-інтернати та інші навчально-виховні установи. Незважаючи на збільшення кількості дітей, переданих в сім'ю, кількість дітей, поміщених в інтернатні установи, не знижується.

Соціологічні дослідження свідчать, що навіть за гарних умов утримання та виховання у дитячих державних закладах діти, котрі в них виховуються, істотно відрізняються від дітей, які зростають у сім'ї. Морально-психологічний клімат у таких закладах, наголошує О. Б. Карпенко [5, с. 58–60], не сприяє повноцінній соціалізації дитини та підготовці її до самостійного життя у суспільстві. Так, емпіричні реакції, що формуються у перші дні життя дитини, ще задовго до того, як вона навчиться відрізнити себе від інших, за відсутності сімейного оточення залишаються нерозвиненими, що впливає в майбутньому на її самооцінку.

В літературі висвітлено проблеми соціалізації та формування особистості в умовах інтернатних закладів. Цим питанням займалися вчені-психологи на чолі з Р.Б. Брахманом, представлено результати обстеження прийомних сімей, що дозволяє зробити певні висновки щодо особливості впровадження цієї форми соціальної підтримки (І.В. Пеша [8, с. 78]). Але, слід зазначити, що така форма соціальної адаптації дітей, позбавлених батьківського піклування, як прийомна сім'я, в сучасній літературі описана недостатньо, висвітлено лише загальні напрямки роботи з прийомними сім'ями.

Окрім того, до причин зростання соціального сирітства можна віднести такі:

1. Зростання кількості наркотично та алкоголічно залежних батьків (в Україні нараховується біля 700 тис. громадян, залежних від алкоголю; на обліку в органах МВС України за немедичне вживання наркотичних засобів перебуває понад 152 тис. осіб).

2. Прояви агресивної поведінки стосовно до членів родини, що становить безпосередню загрозу для емоційного, психологічного та фізичного розвитку дитини. (Проблема насильства у сім'ї актуальна для 81 % респондентів в Україні; 86 % опитаних вважають, що за насильство у сім'ї необхідно передбачити кримінальну відповідальність, 85 % респондентів головною причиною насильства у родині назвали зловживання алкоголем. Дані наведені за результатами соціологічного дослідження "Ставлення населення до насильства в сім'ї", проведеного Українським інститутом соціологічних досліджень ім. О. Яременко, березень 2007 р.).

Отже, соціальне сирітство можна визначити як соціальне явище, обумовлене ухиленням або відстороненням батьків від

виконання батьківських обов'язків щодо неповнолітньої дитини. Соціальні сироти, підкреслюють науковці, – це особлива соціально-демографічна група дітей, які внаслідок соціальних, економічних та морально-психологічних причин залишились сиротами за живих батьків. До соціальних сиріт відносять також безпритульних та бездоглядних дітей, які складають так звану категорію “діти вулиці” [3]. За визначенням Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ, до дітей вулиці зараховано: дітей, які не спілкуються з власними батьками і живуть у тимчасових помешканнях або взагалі не мають постійного притулку (основними їхніми потребами є фізіологічне виживання і пошук житла); дітей, які підтримують контакт із сім'єю, але через бідність, перенаселеність, різні види експлуатації та зловживань щодо них проводять більшу частину дня, а інколи і ночі, на вулиці; дітей – вихованців інтернатів та притулків, які через різні причини залишили (втекли) ці заклади і перебувають на вулиці [10]. Окрему групу дітей-сиріт становлять діти, від яких батьки відмовилися ще в пологових будинках або, народивши, покинули чи підкинули дитину.

Щорічно до притулків потрапляють близько 18 тис. дітей, із яких лише 7 % є біологічними сиротами. Проаналізувавши наявну в Україні мережу державних притулків для неповнолітніх, О.А. Ахаїмова [1] за кількістю закладів виділила три зони:

- I зона вміщує 14,3 % від загальної кількості установ, до неї належить Західна та Північно-Східна Україна (Львівська, Волинська, Рівненська, Хмельницька, Чернігівська, Сумська, Харківська області).
- На II зону припадає 22,6 % установ – це Центральна Україна (Київська, Черкаська, Полтавська, Миколаївська, Вінницька та Житомирська області).
- 63,1 % притулків розміщено у III зоні – у Східній Україні (Дніпропетровська, Луганська, Донецька, Запорізька та Одеська області) та Автономній республіці Крим.

Проблема соціального становлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, постала перед психолого-педагогічною наукою досить гостро. Не випадково у наукових статтях та працях багатьох авторів (О. Антонова-Турченко, Л. Волинець [10], Н. Іванова, Н. Комарова [11], Є. Рибінський) порушуються питання про вимоги щодо створення умов соціалізації таких дітей. Окремі аспекти соціального становлення дітей, позбавлених батьківського піклування, розроблялися багатьма вченими. Так, на підставі аналізу психодіагностики і педагогічних досліджень визначалися особистісні якості дітей (М. Аралова,

І. Дубровіна, А. Прихожан); визначення таких термінів, як “безпритульні”, “діти вулиці”, “бездоглядні”, “бездомні”, “діти, позбавлені батьківського піклування”; “соціальні сироти”; “неповнолітні групи ризику” тощо, можна знайти у працях сучасних російських (О. Панов, Є. Холостова) та українських (С. Толстоухова, І. Пінчук) вчених у галузі психології, педагогіки та соціальної роботи. Проблемам сирітства, причинам зростання соціального сирітства та соціальними наслідками позбавлення дітей батьківської опіки присвячені праці вітчизняних та російських вчених (С. Воскобойнікової, Б. Кобзаря, А. Ліханова, Н. Міщенко, А. Нечаєвої, Є. Рибінського, В. Яковенка).

Незважаючи на велику кількість робіт, так чи інакше пов’язаних із проблематикою соціального сирітства, ця тема недостатньо розроблена теоретично і до цього часу є прерогативою емпіричних досліджень, які фіксують свою увагу на різних проявах соціального сирітства. В дослідженнях соціальне сирітство розглядається, в основному, в аспекті неблагополуччя як родини, так і суспільства, поза характеристикою його стану в цілому в соціумі, поза визначеним соціокультурним контекстом пострадянського суспільства [3]. Підхід, означений межами родинної кризи, визначає пошук рішень даної проблеми не з вихідної точки їх появи й розвитку, а безпосередньо з факту негативних наслідків: жебрацтва дітей, дитячої злочинності та проституції. У роботі соціальне сирітство досліджується в аспекті соціології дитинства, а саме дитинство розглядається в широкому соціокультурному контексті. Вивчення дитинства і соціокультурного сирітства як соціокультурного явища є доцільним тому, що дає можливість вивчати дитинство, і відповідно до цього, соціальне сирітство, більш поглиблено розглядати не дитинство в соціумі, а сам соціум у світі дитинства.

Розглянувши фактори, які впливають на поширення соціального сирітства, їх можна згрупувати у дві категорії: внутрішньосімейні та загальнодержавні. До внутрішньосімейних можна віднести такі: безвідповідальне ставлення батьків до виконання своїх обов’язків, вживання батьками алкоголю, наркотичних засобів, злочинна діяльність та агресивна поведінка батьків. До причин, що мають загальнодержавний характер, можна віднести: бідність сімей, які виховують неповнолітніх дітей, відсутність дієвих соціальних програм підтримки сімей з дітьми, зниження морального рівня населення країни, підвищення рівня смертності та психічної захворюваності населення.

Окрім того, до даної категорії можна віднести і дітей трудових мігрантів. Соціологічні дослідження засвідчують, що лише 6%

заробітчани не мають дітей. Більшість мігрантів виховують двох і більше малюків. Це означає: якщо Україну покинуло 7 мільйонів заробітчани, без батьківського піклування залишилося приблизно 7,5–9 мільйонів дітей, яким батьківські гроші не допомагають, а навпаки – шкодять. Наслідком тривалого розриву сімейних зв'язків дуже часто стає асоціальна поведінка залишеного з дітьми когось з батьків, що веде до алкоголізму, розпусти, домашнього насильства, врешті-решт – до фактичного припинення існування родини, яка за всіх часів вважалася фундаментом і основою безпеки нації та держави. Ще одна обставина, яка змушує замислитися про долю дітей трудових мігрантів – політика держави щодо цього. Точніше, якщо розібратися, то ніякої політики у цій області й немає. Тобто, фактично, ніхто не несе юридичної відповідальності за дитину у випадку, якщо обоє батьків виїхали з країни. Єдині, хто займається питанням виховання дітей трудових мігрантів, – це родичі, в яких вони змушені жити. Крім того, питанням соціального захисту цієї категорії займаються громадські організації.

Створення цілісної системи ознак соціального сирітства стало можливим завдяки результатам роботи російських та українських дослідників, які вивчали різні сторони, що характеризують становище дітей у суспільстві. Це праці Г. Осадчої, Є. Проніної, А. Фатхелісламової (причини дитячої зайнятості та дитячого жебрацтва), С.Стівенсона (специфіка життя вуличних дітей в умовах тіньових міських громад), Є. Волянської (соціальні детермінанти підліткової агресії), Л. Аза (виховні питання), Л. Пірог (соціальний захист підлітків) та ін. Вивченню питань малої кількості дітей у родині внаслідок економічного неблагополуччя, присвячені дослідження С.Бандури, Д.Богині, В.Онікієнко, Г. Старостенко, В. Стешенко, О.Рудницького, Ю. Дехтяренко, Н. Гринчука та ін. Рівень психічної тривожності у дітей, які проживають у неблагополучних родин, а також у родин, де у зв'язку із заклопотаністю батьків роботою та власною кар'єрою вихованню дітей приділяється мінімум уваги, досліджували психологи й педагоги – С. Воскобойникова, М. Буянов, Г. Мінковський, М.Алексеева, З.Зайцева, В. Оржеховська, Й. Лангмейер, З. Матейчек [2; 8].

Основними законами, що регулюють питання соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишились без піклування батьків, є: Конвенція ООН про права дитини, Конституція України, Кодекс про шлюб та сім'ю, Закони України “Про освіту”, “Про державну допомогу сім'ям з дітьми”. Останніми роками прийнято низку Указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України [4], а саме:

- Закон України “Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей”. – ВВР, 2005, № 26, ст. 354 (набуття чинності 01.01.2006 р.);
- Закон України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування” 2005 р. № 6 ст. 147;
- Указ Президента України “Про проведення в Україні у 2006 році Року захисту прав дитини”;
- Указ Президента України “Про першочергові заходи щодо захисту прав дітей” . – 2005 від 11.07 № 1086;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 27 квітня 1994 року № 267 “Про затвердження положення про дитячий будинок сімейного типу”//Право України. – 1997. – № 7-8;
- Постанова Кабінету Міністрів України від 28.01.2004 року “Про затвердження Типового положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей”.

Соціальний захист дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків, забезпечують також відомчі документи, насамперед:

- Положення про навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків (затверджено наказом Міністерства освіти України № 137 від 13 травня 1993 р.);
- Положення про Центр по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України (затверджено наказом Міністерства освіти України № 98 від 30 березня 1996 р.);
- Про введення нових норм харчування в дитячих будинках-інтернатах (наказ Міністерства соціального захисту населення України № 34 від 1 березня 1996 р.).

Законодавство України гарантує цілу низку пільг та допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування. Разом з тим, соціальне сирітство як явище продовжує поширюватися. Виходячи із економічних реалій, кількість українських сімей, які мають можливість усиновити чи встановити опіку над дітьми-сиротами чи дітьми, позбавленими батьківського піклування, зменшується, а відповідно – збільшується частка тих дітей, які потрапляють у заклади соціального захисту[3; 6; 9]. Найбільш прикрим є те, що діти сиротіють при живих батьках. Щороку близько 6 тис. дітей позбавляються батьківської опіки.

Незважаючи на масові соціологічні дослідження та розробку даної теми науковцями, проблема зростання кількості сиріт та безпритульників, хоча і згадується доволі часто у суспільній думці,

явного самостійного значення не має і входить у групу проблем поряд з наркоманією, алкоголізмом.

Висновки

1. Основні зусилля держави повинні бути зосереджені на профілактичній роботі, спрямованій на подолання причин поширення бездоглядності: реалізації програм раннього попередження соціального сирітства, забезпеченні соціального супроводу неблагополучних сімей, створенні закладів нового типу для реабілітації дітей, які тривалий час вели бродяжницький спосіб життя, реформуванні нинішньої системи опіки, розвитку сімейних форм утримання дітей.

2. Глибокі суспільні перетворення сьогодення є важливим чинником, який породжує низку проблем у сучасній українській сім'ї. Поширення сирітства – це наслідок того, що значна частина родин не змогла адаптуватися до нових соціально-економічних умов. Причинами такого процесу є: погіршення матеріального становища сімей, ухиляння від виконання батьками батьківських обов'язків, збільшення кількості вихованців державних закладів опіки. Все це призводить до поширення бездоглядності та безпритульності дітей.

3. Нормативно-правову базу з питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, складають: Конституція України, міжнародні нормативно-правові акти, закони України, акти Президента України, постанови Кабінету Міністрів України та інші нормативно-правові акти України. Загальні положення про опіку та піклування викладені в Цивільному кодексі України, а спеціальні положення щодо опіки та піклування над дітьми визначені у Сімейному кодексі України та Законі України “Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування”.

4. Аналіз чинного законодавства свідчить про необхідність удосконалення законодавства про соціальний захист безпритульних дітей, дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки. Основна причина неефективності окремих правових норм – відсутність чіткого механізму реалізації, що робить їх декларативними і перешкоджає втіленню на практиці. Нормативно-правові акти про соціальний захист безпритульних дітей, дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківської опіки, є перенасиченими, заплутаними і складними, містять термінологічні неузгодженості.

5. Весь комплекс соціально-економічних причин, що породили масову трудову міграцію, можна подолати тільки на правовій основі ґрунтовно розробленої довготривалої Національної стратегії

стійкого розвитку України. Для її послідовного впровадження необхідно прийняти й реалізувати систему правових актів та програм, зокрема Стратегію взаємодії України з українцями за кордоном; Закон України “Про міграцію”; Комплексну соціально-економічну Державну програму “Повернення на Батьківщину українських трудових мігрантів”, основою якої має бути перспектива розвитку України через запровадження ефективних суспільно-економічних новацій. Складовою цієї програми повинен стати захист внутрішнього ринку праці України від дешевої іноземної робочої сили, а також підвищення ціни праці на внутрішньому ринку й утвердження соціальної справедливості в суспільстві. Тільки на цій стратегічній правовій основі можна подолати демографічну кризу та відновити духовно-інтелектуальний і фізично-генетичний ресурс та соціальну структуру української нації.

Подальші перспективи: вивчення та аналіз життєдіяльності сімейних форм виховання переконують, що ця форма реабілітації та соціалізації дітей є найпрогресивнішою. Однак подальший їх розвиток залежить від того, наскільки держава зможе пом’якшити вплив економічної нестабільності на такі сім’ї, допомогти їм здійснювати своє високе покликання.

При забезпеченні функціонування прийомної сім’ї виникає потреба у створенні спеціальної служби для надання необхідної медичної, психологічної та соціальної допомоги і підтримки прийомним батькам. Завданнями цієї служби мають бути: забезпечення комплексності роботи (медичної, психологічної, педагогічної та соціальної), залучення спеціалістів (психоневролога, дитячого психіатра, логопеда та інших), надання психологічної допомоги конкретним дітям, батькам чи сім’ї в цілому.

Список використаних джерел

1. Ахаїмова А.О. Принципи архітектурно-планувальних рішень соціально-реабілітаційних центрів (для безпритульних дітей та підлітків): автореф. дис. ... канд. архітектури: 18.00.02/ А.О.Ахаїмова/ / Київський національний ун-т будівництва і архітектури. – К., 2005. – 20 с.
2. Бондаренко Г.І. Соціально-естетична реабілітація аномальних дітей /Г.І.Бондаренко/ / Дефектологія. – 2008. – № 3.
3. Діти-сироти: виявлення і пристрій (основні тенденції) // Вісник освіти. – 2007. – № 16.
4. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист [зб. док.]. – К.: Столиця, 1998. – Ч. 1. – 248 с.

5. Карпенко О. Законодавче забезпечення сімейних форм утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за законодавством України / О. Карпенко // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 3. – С. 58 – 60.
6. Малофєєв М.М. Сучасний етап у розвитку системи спеціальної освіти в Росії (Результати дослідження, як основа для побудови проблеми розвитку) /М.М.Малофєєв // Дефектологія. – № 4. – 2007.
7. Ноздріна О. Система державних органів соціального захисту прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / Ольга Ноздріна // Держава і право. Юридичні і політичні науки : [зб. наук. пр.; редкол. : Ю.С. Шемшученко (голов. ред.) та ін.]. – К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 33. – С. 262 – 271.
8. Пеша І. В. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (проблеми реформування) /І.В.Пеша. – К: Логос, 2000, – 87 с.
9. Станская А.А. Проституция несовершеннолетних – социальная и правовая проблема общества /А.А.Станская. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2005.
10. Соціальне сирітство в Україні: експертна оцінка та аналіз існуючої в Україні системи утримання та виховання О.Антонова-Турченко та ін. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 1998. – 120 с.
11. Соціальне становлення дитини у прийомній сім'ї: соціальний супровід: [Навч. – метод. посіб.] /Л. С. Волинець, А. Й. Капська, Н.М.Комарова, І.В.Пеша, Г.М.Бевз, Л, В. Волинська, О.О.Яременко. – К.: Український ін-т соціальних досліджень, 2000. – 127 с.

The crisis of modern monogynopaedium negatively affected consisting of childhood of the state, that resulted in growth of social orphanhood and increase of quantity of child's houses and schools-boarding-schools. Most graduating students of state establishments of education for orphans and children deprived paternal anxiety increase the category of the deprived of one's share layers of society. As a rule, these people, not having an experience of domestic socialization not able to pass domestic values. They reproduce potential orphans, erecting all positive effort in overcoming of orphanhood on it is not.

Key words: social orphanhood, to put streets, put labour migrantov, social adaptation, neglected, homeless, to put deprived paternal anxiety.

Отримано: 7.02.2012 р.